

Chapter: 5

Q.1 Extra Question (Not to use)

0

1 नॅशनल कौन्सिल ऑफ एज्युकेशनल रिसर्च अँड ट्रेनिंग.

Ans

i.	स्थापना	1. सप्टेंबर १९६१ दिल्ली
ii.	उद्देश	अ. केंद्र सरकारला शालेय शिक्षणाच्या बाबतीत
		ब. सर्वकष धोरणासंदर्भात
		क. शैक्षणिक योजनांच्या अंमलबजावणीत मदत करणे.
iii.	कार्य/भूमिका	अ. शिक्षणविषयक संशोधन, विकास, प्रशिक्षण, विस्तार, शैक्षणिक कार्यक्रम, शालेय अभ्यासक्रम व पाठ्यपुस्तकांची पुनर्रचना यांची जबाबदारी NCERT कडे सोपवण्यात आली.
		ब. केंद्रीय माध्यमिक शिक्षण मंडळाच्या सहकार्याने शालेय अभ्यासक्रम व पाठ्यपुस्तकांची निर्मिती करण्यात मध्यवर्ती भूमिका बजावली.
		क. राज्य शासनास प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणाच्या संदर्भात सहकार्य व मार्गदर्शन NCERT ने उपलब्ध करून दिले.
		ड. शिक्षकांसाठी मार्गदर्शिका, कार्यपुस्तिका, अध्यापन प्रशिक्षण, अध्ययन - अध्यापन तंत्राचा विकास, राष्ट्रीय स्तरावर प्रज्ञाशोध परीक्षा असे उपक्रम राबवले.

Q.2 दिलेल्या पर्यायापैकी योग्य पर्याय निवडून विधाने पुन्हा लिहा.

3

1 परम - ८००० हा महासंगणक तयार करणारे शास्त्र

अ. डॉ. विजय भटकर ब. डॉ. आर. एच. दवे
क. पी. पार्थसारथी ड. वरील पैकी कोणीही नाही.

Ans परम - ८००० हा महासंगणक तयार करणारे शास्त्र - डॉ. विजय भटकर

2 आय आय टी. ही शैक्षणिक संस्था शिक्षण देण्यास प्रसिद्ध आहे.

अ. कृषी ब. वैद्यकीय क. कुशल दर्जाचे व्यवस्थापक ड. अभियांत्रिकी

Ans आय आय टी. ही शैक्षणिक संस्था अभियांत्रिकी शिक्षण देण्यास प्रसिद्ध आहे.

3 'जीवन शिक्षण' हे मासिक संस्थेमध्ये प्रकाशित केले जाते.

अ. बालभारती ब. विद्या प्राधिकरण
क. विद्यापीठ शिक्षण आयोग ड. महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडल

Ans जीवन शिक्षण हे मासिक विद्या प्राधिकरण संस्थेमध्ये प्रकाशित केले जाते.

Q.3 पुढील संकल्पनाचित्र पूर्ण करा.

2

1 भारतातील शैक्षणिक क्षेत्रातील पुढील व्यक्ति व त्यांच्या कार्यासंबंधी तक्ता पूर्ण करा.

	व्यक्ती	कार्य
i.	भारताचे पहिले शिक्षणमंत्री
ii.	विद्यापीठ शिक्षण आयोगाचे अध्यक्ष.
iii.	प्रा. सय्यद राऊफ
iv.	कोसबाड प्रकल्प.

Ans

	व्यक्ती	कार्य
i.	भारताचे पहिले शिक्षणमंत्री	शिक्षण क्षेत्रात आमुलाग्र बदल विद्यापीठ शिक्षण आयोग नेमला.
ii.	डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन	विद्यापीठ शिक्षण आयोगाचे अध्यक्ष.
iii.	प्रा. सय्यद राऊफ	अभ्यासक्रमाचा मसुदा तयार करण्याचे काम.
iv.	अनुताई वाघ	कोसबाड प्रकल्प.

Q.4 टिपा लिहा.

8

1 इंदिरा गांधी राष्ट्रीय मुक्त विद्यापीठ.

- Ans** i. देशातील सर्वसामान्यांच्या घरात ज्ञानगंगा नेण्यासाठी हे विद्यापीठ स्थापन केले.
 ii. संयुक्त राष्ट्रसंघाने १९७० हे 'जागतिक शैक्षणिक वर्ष' घोषित केले व भारत सरकारने याच वर्षी शिक्षण व समाजकल्याण खाते, माहिती व प्रसारण खाते, विद्यापीठ अनुदान आयोग व युनेस्को यांच्या संयुक्त विद्यमाने 'मुक्त विद्यापीठ' या विषयावर नवी दिल्ली येथे चर्चासत्र आयोजित केले व त्यातून या विद्यापीठाची स्थापना झाली.
 iii. १९७४ मध्ये सरकारने पी. पार्थसारथी यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती नेमली. त्यांच्या सूचनांनुसार व शिफारशीनुसार २० सप्टेंबर १९८५ रोजी मुक्त विद्यापीठ आकारास आले प्रधानमंत्री इंदिरा गांधी यांचे नाव विद्यापीठाला देण्यात आले.
 iv. या मुक्त विद्यापीठात ज्यांना औपचारिक पद्धतीत महाविद्यालयीन शिक्षण घेता आले नाही त्यांना प्रवेशासाठी पात्रता, वय व अन्य अटींमध्ये सूट देण्यात आली.
 v. विद्यापीठाने १९९० मध्ये आकाशवाणी व दूरदर्शनच्या माध्यमातून दूरस्थ शिक्षण कार्यक्रम सुरू केला.
 vi. विद्यापीठाने विविध शाखांमधून एक हजारहून अधिक अभ्यासक्रम राबवले. देशांत ५८ प्रशिक्षण केंद्रे, परदेशात ४१ केंद्रे स्थापन करून विद्यापीठाने शिक्षणाची सोय केली.

2 बालभारती

- Ans** i. महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ (बालभारती) या संस्थेची स्थापना २७ जानेवारी १९६७ रोजी पुणे येथे झाली.
 ii. शालेय विद्यार्थ्यांसाठी पाठ्यपुस्तके तयार करण्याचे काम बालभारती करते.
 iii. मराठी, हिंदी, इंग्रजी, उर्दू, कन्नड, सिंधी, गुजराती, तेलुगु या आठ भाषांमधून पाठ्यपुस्तके तयार केली जातात.
 iv. 'किशोर' हे विद्यार्थ्यांसाठीचे मासिक बालभारती प्रकाशित करते.

3 भाभा अॅटोमिक रिसर्च सेंटर (BARC):

- Ans** i. या संस्थेने न्यूक्लियर फिजिक्स, सॉलिड स्टेट फिजिक्स स्पेक्ट्रोस्कोपी, केमिकल अँड लाईफ सायन्सेस अशा विविध विषयांत मोलाचे मार्गदर्शन केले आहे.
 ii. अणुभट्टी निर्मितीसाठी शास्त्रज्ञांना प्रशिक्षण देण्यासाठी ट्रेनिंग स्कूल काढण्यात आले.
 iii. अणुशक्ती बाबत देशाला स्वावलंबी बनवण्यासाठी या संस्थेचे योगदान अनन्यसाधारण महत्त्वाचे आहे.

4 कोठारी आयोग :

- Ans** i. १९६४ मध्ये डॉ. डी. एस. कोठारी यांच्या अध्यक्षतेखाली एक आयोग नेमण्यात आला या आयोगाच्या कामकाजात जे. पी. नाईक यांचे मोलाचे योगदान आहे.
 ii. कोठारी आयोगाने माध्यमिक, उच्च माध्यमिक व विद्यापीठ स्तरावरीत १०+२+३ या आकृतीबंधाचा पुरस्कार केला. १९७२ पासून ही व्यवस्था अमलात आली.
 iii. कोठारी आयोगाने शिक्षणाची एकच राष्ट्रीय पद्धत असावी, मातृभाषा, हिंदी व इंग्रजी भाषांचा शिक्षणात समावेश करावा, शिक्षण तळापर्यंत झिरपण्यासाठी निरंतर शिक्षण, प्रौढशिक्षण, पत्राद्वारे शिक्षण, मुक्त विद्यापीठ असे उपक्रम सुचवले.
 iv. अनुसूचित जाती - जमातींसारख्या उपेक्षित घटकांस प्राधान्य देणे, सरकारी अंदाजपत्रकात शैक्षणिक खर्चावरील तरतुदी वाढवणे अशा शिफारशी केल्या.
 v. महाराष्ट्र राज्याने १०+२+३ ही शैक्षणिक रचना १९७२ मध्ये स्वीकारून १९७५ मध्ये दहावीची पहिली शालान्त परीक्षा घेतली.
 vi. त्याचप्रमाणे शिक्षणाचे आधुनिकीकरण, सामाजिक व राष्ट्रीय एकात्मता, सामाजिक, नैतिक, आध्यात्मिक मूल्यांची जोपासना, शिक्षण व उत्पादकता, लोकशाहीचे संरक्षण व संवर्धन इत्यादी कोठारी आयोगाने शिक्षणाची उद्दिष्टे अंमलात आणली.

Q.5 पुढील विधाने सकारण स्पष्ट करा.

8

1 भारतीय कृषी संशोधन संस्थेद्वारे शेतकऱ्यांना फायदा झाला ?

- Ans** i. भारतीय कृषी क्षेत्रातील संशोधन १९०५ मध्ये सुरू झाले. गहू, कडधान्ये, गळिताची पिके, भाजीपाला आदि अनेक गोष्टींवर संशोधन सुरू झाले.
 ii. एक वर्षामध्ये एकाहून अधिक पिके घेण्याच्या पद्धतीविषयी मूलभूत संशोधन येथे सुरू झाले. याचा शेतकऱ्यांना फायदा झाला.
 iii. भारत कृषिप्रधान देश असल्यामुळे कृषिक्षेत्रातील संशोधनामुळे पिकांचे विक्रमी उत्पादन घेणे शक्य झाले व हरित क्रांतीला सुरुवात झाली.

2 जिल्हा प्राथमिक शिक्षण कार्यक्रम सुरू करण्यात आला.

Ans i. १९९४ मध्ये प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रीकीकरणासाठी 'जिल्हा प्राथमिक शिक्षण कार्यक्रम' (DPEP) सुरू करण्यात आला.

- ii. महाराष्ट्रासह सात राज्यांत हा उपक्रम सुरू करण्यात आला प्राथमिक शाळेत मुलांची १००% उपस्थिती, विद्यार्थी गळती रोखणे, मुलींचे शिक्षण, दिव्यांगांसाठी शिक्षण, प्राथमिक शिक्षणावर संशोधन व मूल्यमापन, पर्यायी शिक्षण देणे.
- iii. समाजजागृती घडवून आणली व विद्यार्थ्यांचे योग्य पोषण व्हावे म्हणून वरील कार्यक्रम सुरू करण्यात आला.

3 NCERT ची स्थापना करण्यात आली.

- Ans** i. NCERT ही संस्था १ सप्टेंबर १९६९ रोजी नवी दिल्ली येथे स्थापन करण्यात आली केंद्र सरकारला शालेय शिक्षणाच्या बाबतीत, सर्वकष धोरणासंदर्भात आणि शैक्षणिक योजनांच्या अंमलबजावणीबाबत मदत करणे.
- ii. शिक्षणविषयक संशोधन, विकास, प्रशिक्षण, विस्तार, शैक्षणिक कार्यक्रम, शालेय अभ्यासक्रम पाठ्यपुस्तकांची पुनर्रचना यांची जबाबदारी NCERT कडे सोपवण्यात आली.
 - iii. केंद्रीय माध्यमिक शिक्षण मंडळाच्या सहकार्याने शालेय अभ्यासक्रम व पाठ्यपुस्तकांची निर्मिती करण्यात मध्यवर्ती भूमिका या संस्थेने बजावली.
 - iv. तसेच राज्य शासनास प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणाच्या संदर्भात सहकार्य न मार्गदर्शन NCERT ने उपलब्ध करून दिले.
 - v. त्याचप्रमाणे शिक्षकांसाठी मार्गदर्शिका, कार्यपुस्तिका, अध्यापन प्रशिक्षण, अध्ययन अध्यापन तंत्राचा विकास, राष्ट्रीय स्तरावर प्रज्ञाशोध परीक्षा असे उपक्रम राबवले. इत्यादी कारणास्तव NCERT ची स्थापना करण्यात आले.

4 शेतीच्या विकासात कृषि विद्यालये / महाविद्यालये कोणती भूमिका बाजवतात?

- Ans** i. भारतात कृषि क्षेत्रातील संशोधन १९०५ साली सुरू झाले. भारतीय कृषि संशोधन संस्थेला (इंडियन ऑर्गेनिकल्चरल रिसर्च इन्स्टिट्यूट) १९५८ मध्ये विद्यापीठाचा दर्जा देण्यात आला. कृषि क्षेत्राचा विकास, संशोधन, सुसज्ज प्रयोगशाळा, मृदाशास्त्र, कृषिशास्त्र, आर्थिक, वनस्पतीशास्त्र इत्यादी विभागांद्वारे विद्यापीठाचे कार्य सुरू झाले.
- ii. नवी दिल्ली येथील मुख्यालयात ग्रंथालय आहे. हे ग्रंथालय देशातील कृषिविषयक सर्वात मोठे ग्रंथालय आहे.
 - iii. गहू, कडधान्ये, गळिताची पिके, भाजीपाला अशा अनेक गोष्टींवर संशोधन सुरू झाले.
 - iv. या संस्थेची सर्वात महत्त्वाची कामगिरी म्हणजे एका वर्षात एकाहून अधिक पिके घेण्याच्या पद्धतींविषयी मूलभूत संशोधन येथे सुरू झाले. यांचा शेतकऱ्यांना चांगला फायदा झाला आहे.
 - v. अधिक उत्पादन देणा-या बी-बियाणांचे संशोधन पीकांमध्ये सुयोग्य बदल यामुळे शेती उत्पादनात विक्रमी वाढ झाली आहे
 - vi. अविवेकी जलसिंचनाचा वापर टाळण्यासाठी ठिबक सिंचन तुषार सिंचन पद्धतीने कमी पाण्यात जास्तीत जास्त उत्पादन घेता येणे शक्य झाले आहे
 - vii. भारतात हरियाणातील कृषि विद्यापीठ चौधरी चरणासिंग हे आशियातील सर्वात मोठे कृषि विद्यापीठ आहे.
 - viii. महाराष्ट्रात महात्मा फुले कृषि विद्यापीठ राहुरी जिल्हा अहमदनगर, कोकण कृषि विद्यापीठ दापोली जिल्हा रत्नागिरी व मराठावाडा कृषि विद्यापीठ परभणी तसेच पंजाबराव देशमुख कृषि विद्यापीठ अकोला या विद्यापीठांनी केलेल्या संशोधनाच्या माध्यमातून आज आपल्या देशांत विविध पिकांचे विक्रमी उत्पादन वाढले आहे.
 - ix. आपला देश अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वयंमपूरण असून जगातील विविध २९ देशांना भारत धान्याची निर्यात करत आहे.

Q.6 दिलेल्या उताऱ्याचे वाचन करून त्यांवर आधारित प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

1

स्वातंत्र्योत्तर काळात देशात वैज्ञानिक संशोधनाला चालना द्यावी व त्या संशोधनाचे लाभ सर्वापर्यंत पोहचवावेत म्हणून १९५० मध्ये 'कौन्सिल ऑफ सायंटिफिक अँड इंडस्ट्रीयल रिसर्च' या संस्थेची स्थापना झाली. पदार्थ विज्ञान, रसायन, औषधे, अन्नप्रक्रिया, खाणकाम, अशा क्षेत्रांत संशोधन सुरू झाले. या संस्थामधील संशोधनाचा लाभ भारतातील उद्योगांना व्हावा म्हणून औद्योगिक संस्थांबरोबर करार करण्यात आले. त्यामुळे भारताची आयात कमी होऊन परकीय चलनाची बचत झाली. या संस्थेने मुलभूत संशोधनाला चालना दिली. उच्च शीक्षणासाठी परदेशात गेलेल्या विद्यार्थ्यांना भारतात परत येण्यासाठी या संस्थेच्या प्रयोगशाळांनी महत्त्वाची भूमिका बजावली. या संस्थेने मतदानाकरिता बोटाला लावण्यात येणारी शाई, हिवताप, हत्तीरोग, क्षयरोग, यांवरील औषधे, पाणीशुद्धीकरण तंत्रज्ञान, बांबू उत्पादन काळात कपात या गोष्टी केल्या. डीएनए फिंगर, प्रिंटिंग, तंत्रज्ञान, भारतात सर्वप्रथम वापरणे, अंदमानातील आदिवासींचा अनुकीय अभ्यास करून त्या जमाती साठ हजार वर्षे जुन्या आहेत हे सिद्ध करणे, भूकंपाची आगाऊ सूचना मिळविणे इत्यादी गोष्टी या संस्थेने केल्या. कडुनिंबाचा कीटक नाशक म्हणून वापर करणे, जखम बरी करण्यासाठी हळदीचा वापर, तांदळाच्या जाती संदर्भातील स्वामित्व (पेटंट) या गोष्टींमध्ये CSIR या संस्थेने महत्त्वाची भूमिका बजावली. भारतीय परंपरागत ज्ञानाचा डिजिटल कोश तयार करून तो आठ आंतरराष्ट्रीय भाषांमध्ये CSIR ने उपलब्ध करून दिला.

प्रश्न :-

- i. १९५० मध्ये कोणत्या संस्थेची स्थापना करण्यात आली ? व त्यांचा उद्देश कोणता होता ?
- ii. कोणत्या क्षेत्रांत संशोधनला संस्थेने सुरू केले ?
- iii. 'कौन्सिल ऑफ सायंटिफिक अँड इंडस्ट्रीयल रिसर्च' या संस्थेने कोणत्या गोष्टी पूर्ण केल्या ?

- Ans** i. स्वातंत्र्योत्तर काळात देशात वैज्ञानिक संशोधनाला चालना द्यावी व त्या संशोधनाचे लाभ सर्वापर्यंत पोहचवावेत म्हणून १९५० मध्ये 'कौन्सिल ऑफ सायंटिफिक अँड इंडस्ट्रीयल रिसर्च' या संस्थेची स्थापना करण्यात आली.
- ii. पदार्थ विज्ञान, रसायन, औषधे, अन्नप्रक्रिया, खाणकाम, अशा क्षेत्रांत या संस्थेने संशोधनला सुरू केले.
 - iii. 'कौन्सिल ऑफ सायंटिफिक अँड इंडस्ट्रीयल रिसर्च' या संस्थेने मतदानाकरिता बोटाला लावण्यात येणारी शाई, हिवताप, हत्तीरोग, क्षयरोग, यांवरील औषधे, पाणीशुद्धीकरण तंत्रज्ञान, बांबू उत्पादन काळात कपात या गोष्टी केल्या. डीएनए फिंगर, प्रिंटिंग, तंत्रज्ञान,

भारतात सर्वप्रथम वापरणे, अंदमानातील आदिवासींचा अनुकीय अभ्यास करून त्या जमाती साठ हजार वर्षे जुन्या आहेत हे सिद्ध करणे, भूकंपाची आगाऊ सूचना मिळविणे इत्यादी गोष्टी या संस्थेने केल्या.

2

१९९४ मध्ये या योजनेचा विस्तार करून १०० पेक्षा अधिक विद्यार्थी संख्या असणाऱ्या शाळांमध्ये एक जादा वर्गखोली व एका जादा शिक्षकाच्या नेमणुकीची तरतूद करण्यात आली. मुलींच्या शाळा, अनुसूचित जाती-जमाती बहुल असणाऱ्या शाळा, ग्रामीण भाग यास प्राधान्य देण्यात आले. शिक्षकभरतीत ५०% जागांवर स्त्रियांची नेमणूक करण्याचे बंधन राज्य सरकारवर घालण्यात आले. १९९४ मध्ये प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणासाठी 'जिल्हा प्राथमिक शिक्षण कार्यक्रम' (DPEP) सुरु करण्यात आला. महाराष्ट्रसह सात राज्यांत हा उपक्रम सुरु झाला. प्राथमिक शाळेत मुलांची १००% उपस्थिती, विद्यार्थी गळती रोखणे, मुलींचे शिक्षण, दिव्यांगांसाठी शिक्षण, प्राथमिक शिक्षणावर संशोधन व मूल्यमापन पर्यायी शिक्षण समाजजागृती इत्यादी उपक्रमांचा समावेश यात होता. विद्यार्थ्यांचे योग्य पोषण व्हावे म्हणून १९९५ मध्ये मध्यान्ह भोजन योजना सुरु करण्यात आली.

प्रश्न :-

- ऑपरेशन ब्लॉक बोर्ड योजनेत कोणता नियम बंधनकारक करण्यात आला?
- १९९४ मध्ये कोणता कार्यक्रम सुरु करण्यात आला.
- 'जिल्हा प्राथमिक शिक्षण कार्यक्रम' या उपक्रमांमध्ये कोणत्या गोष्टींचा समावेश करण्यात आला ?

- Ans** i. 'ऑपरेशन ब्लॉक बोर्ड' योजनेनुसार शिक्षकभरतीत ५०% जागांवर स्त्रियांची नेमणूक करण्याचे बंधन राज्य सरकारवर घालण्यात आले.
- १९९४ मध्ये प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणासाठी 'जिल्हा प्राथमिक शिक्षण कार्यक्रम' (DPEP) सुरु करण्यात आला.
 - प्राथमिक शाळेत मुलांची १०० % उपस्थिती, विद्यार्थी गळती रोखणे, मुलींचे शिक्षण, दिव्यांगांसाठी शिक्षण, प्राथमिक शिक्षणावर संशोधन व मूल्यमापन पर्यायी शिक्षण समाजजागृती इत्यादी उपक्रमांचा समावेश जिल्हा प्राथमिक शिक्षण कार्यक्रमात करण्यात आला.

3

६ ते १४ वयोगटातील विद्यार्थ्यांना जे शिक्षण दिले जाते त्याला प्राथमिक शिक्षण म्हणतात. १९८८ मध्ये केंद्र सरकारने प्राथमिक शिक्षणाचा प्रसार व शैक्षणिक दर्जामध्ये सुधारणा करण्यासाठी 'खडू-फळा' योजना सुरु केली. ही योजना 'ऑपरेशन ब्लॉक बोर्ड' या नावाने ओळखली जाते. शाळांचा दर्जा सुधारणे, किमान शैक्षणिक गरजांची पूर्तता करणे, सुयोग्य अशा किमान दोन वर्गखोल्या, स्वच्छतागृह, दोन शिक्षकांपैकी एक स्त्री शिक्षिका, फळा, नकाशा, प्रयोगशाळा, साहित्य, छोटेसे ग्रंथालय, मैदान, क्रीडा साहित्य यांसाठी सरकारने शाळांना निधी उपलब्ध करून दिला. या योजनेमुळे प्राथमिक शिक्षण व्यवस्था उपलब्ध करून दिला. या योजनेमुळे प्राथमिक शिक्षण व्यवस्था गतिमान होण्यास मदत झाली.

प्रश्न :-

- प्राथमिक शिक्षण कशास म्हणतात ?
- १९८८ मध्ये कोणती योजना सुरु करण्यात आली ?
- खडू-फळा योजनेमुळे प्राथमिक शिक्षण व्यवस्था गतिमान होण्यास मदत झाली स्पष्ट करा ?

- Ans** i. ६ ते १४ वयोगटातील विद्यार्थ्यांना जे शिक्षण दिले जाते त्याला प्राथमिक शिक्षण असे म्हणतात.
- १९८८ मध्ये केंद्र सरकारने प्राथमिक शिक्षणाचा प्रसार व शैक्षणिक दर्जामध्ये सुधारणा करण्यासाठी 'खडू-फळा' योजना सुरु करण्यात आली.
 - 'खडू-फळा' योजना 'ऑपरेशन ब्लॉक बोर्ड' या नावाने ओळखली जाते. शाळांचा दर्जा सुधारणे, किमान दोन वर्गखोल्या, स्वच्छतागृह, दोन शिक्षकांपैकी एक स्त्री शिक्षिका, फळा, नकाशा, प्रयोगशाळा, साहित्य, छोटेसे ग्रंथालय, मैदान, क्रीडा साहित्य यांसाठी सरकारने शाळांना निधी उपलब्ध करून दिला. त्यामुळे या योजनेमुळे प्राथमिक शिक्षण व्यवस्था गतिमान होण्यास मदत झाली.

4

देशातील सर्वसामान्यांच्या घरात ज्ञानगंगा नेण्यासाठी इंदिरा गांधी राष्ट्रीय मुक्त विद्यापीठाची स्थापना करण्यात आली. संयुक्त राष्ट्रसंघाने १९७० हे वर्ष 'जागतिक शैक्षणिक वर्ष' घोषित केले होते. याच वर्षी भारत सरकारचे शिक्षण व समाज कल्याण खाते, माहिती व प्रसारण खाते, विद्यापीठ, अनुदान आयोग व उनेस्को यांच्या संयुक्त विद्यमाने 'मुक्त विद्यापीठ' या विषयांवर नवी दिल्ली येथे चर्चासत्र घेण्यात आले. या चर्चासत्रातून मुक्त विद्यापीठ स्थापन करण्याची कल्पना पुढे आली. १९७४ मध्ये सरकारने पी. पार्थसारथी यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती नेमली त्यांच्या सूचनांनुसार व शिफारशीनुसार २० सप्टेंबर १९८५ रोजी मुक्त विद्यापीठ आकारास आले. प्रधानमंत्री इंदिरा गांधी यांचे नाव विद्यापीठाला देण्यात आले. या मुक्त विद्यापीठात ज्यांना औपचारिक पदधर्तीत महाविद्यालयीन शिक्षण घेता आले नाही त्यांना प्रवेशासाठी पात्रता, वय व अन्य अटींमध्ये सूट देण्यात आली. विद्यापीठाने १९९० मध्ये आकाशवाणी व दूरदर्शनच्या माध्यमातून दूर-श्राव्य पदधर्तीने दूरस्थ शिक्षण कार्यक्रम सुरु केला. विद्यापीठाने विविध शाखांमधून एक हजारहून अधिक अभ्यासक्रम राबवले. देशात ५८ प्रशिक्षण केंद्रे, परदेशात ४९ केंद्रे स्थापन करून विद्यापीठाने शिक्षणाची सोय केली.

प्रश्न :-

- मुक्त विद्यापीठाची स्थापना का करण्यात आली ?
- १९७० हे वर्ष कोणते वर्ष म्हणून घोषित करण्यात आले ?
- इंदिरा गांधी राष्ट्रीय मुक्त विद्यापीठाची कामगिरी स्पष्ट करा ?

- Ans** i. देशातील सर्वसामान्यांच्या घरात ज्ञानगंगा नेण्यासाठी इंदिरा गांधी राष्ट्रीय मुक्त विद्यापीठाची स्थापना करण्यात आली.
- १९७० हे वर्ष जागतिक शैक्षणिक वर्ष घोषित करण्यात आले.
 - इंदिरा गांधी राष्ट्रीय मुक्त विद्यापीठात ज्यांना औपचारिक पद्धतीत महाविद्यालयीन शिक्षण घेता आले नाही त्यांना प्रवेशासाठी

पात्रता, वय व अन्य अटींमध्ये सूट देण्यात आली. विद्यापीठाने १९९० मध्ये आकाशवाणी व दूरदर्शनच्या माध्यमातून दृक - श्राव्य पद्धतीने दूरस्थ शिक्षण कार्यक्रम सुरु केला. विद्यापीठाने विविध शाखांमधून एक हजाराहून अधिक अभ्यासक्रम राबवले. देशात ५८ प्रशिक्षण केंद्रे, परदेशात ४९ केंद्रे स्थापन करून विद्यापीठाने शिक्षणाची सोय केली.

Q.7 पुढील प्रश्नाचे सविस्तर उत्तर लिहा.

6

1 भारताच्या वैद्यकीय क्षेत्रातील प्रगती विविध उदाहरणाच्या साहाय्याने स्पष्ट करा ?

- Ans**
- भारताने स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर १९४९ साली 'भारतीय वैद्यकीय अनुसंधान परिषदे'ची (ICMR) स्थापना झाली.
 - देशातील विद्यापीठे वैद्यकीय महाविद्यालये, शासकीय व बिगरशासकीय संशोधन संस्था यांना संशोधनासाठी सहकार्य, मार्गदर्शन व आर्थिक साहाय्य उपलब्ध करून देण्याची जबाबदारी देण्यात आली.
 - विविध रोगांवर संशोधन करणारी २६ केंद्रे देशभरात सुरू झाली क्षयरोग व कुष्ठरोगावर नियंत्रण मिळविणे शक्य झाले.
 - ऑल इंडिया इंस्टिट्यूट ऑफ मेडिकल सायन्सेस (AIIMS) संस्था स्थापन झाली. वैद्यकशास्त्राच्या पदवी व पदव्युत्तर अभ्यासक्रमांच्या शिक्षणाची जबाबदारी टाकली गेली. सर्वसामान्यांना माफक दरात वैद्यकीय उपचार परिचारिकांच्या प्रशिक्षणासाठी, हृदयविकार, मेंदूविकार यासाठी सुपर स्पेशालिटी केंद्रे काढली आहेत.
 - १९५८ साली भारत सरकारने वैद्यकीय क्षेत्राचा विकास करण्यासाठी मेडिकल कौन्सिल ऑफ इंडिया संस्थेचे पुनर्गठन केले.
 - आयुर्वेद, निसर्गोपचार होमीओपॅथी युनानी या चिकित्सा पद्धतींमध्ये संशोधन व विकास घडवून आणण्यासाठी १९६९ मध्ये 'सेंट्रल कौन्सिल फॉर रिसर्च इन इंडियन मेडिसिन अँड होमिओपॅथी' या संस्थेची स्थापना करण्यात आली.
 - या संस्थेची १९७९ मध्ये या संस्थेचे विसर्जन करून नव्या संस्था स्थापण्यात आल्या.
 - सेंट्रल कौन्सिल फॉर रिसर्च इन युनानी मेडिसीन
 - सेंट्रल कौन्सिल फॉर रिसर्च इन होमिओपॅथी.
 - सेंट्रल कौन्सिल फॉर रिसर्च इन योग अँड नेचर कुअर
 - 'अँडव्हान्स्ड सेंटर फॉर ट्रीटमेंट रिसर्च अँड एज्युकेशन इन कॅन्सर' ही टाटा मेमोरियल सेंटरची शाखा असून कर्करोगावरील उपचार, संशोधन आणि कर्करोगासंबंधीचे शिक्षण यासाठी राष्ट्रीय स्तरावर यशस्वीपणे कार्यरत आहे.

2 खडू- फळा (ऑपरेशन ब्लॉक बोर्ड) या योजनेत कोणत्या उपक्रमांचा समावेश होता ?

- Ans**
- ६ ते १४ वयोगटातील विद्यार्थ्यांना जे शिक्षण दिले जाते त्याला प्राथमिक शिक्षण म्हणतात.
 - १९८८ मध्ये केंद्र सरकारने प्राथमिक शिक्षणाचा प्रसार व शैक्षणिक दर्जामध्ये सुधारणा करण्यासाठी 'खडू - फळा' योजना सुरू केली. ही योजना 'ऑपरेशन ब्लॉक बोर्ड' या नावाने ओळखली जाते.
 - शाळांचा दर्जा सुधारणे, किमान शैक्षणिक गरजांची पूर्तता करणे, सुयोग्य अशा किमान दोन वर्गखोल्या, स्वच्छतागृह, दोन शिक्षकांपैकी एक स्त्री शिक्षिका, फळा, नकाशा, प्रयोगशाळा साहित्य, छोटेसे ग्रंथालय, मैदान, क्रीडा साहित्य यासाठी सरकारने शाळांना निधी उपलब्ध करून दिली या योजनेमुळे प्राथमिक शिक्षण व्यवस्था गतिमान होण्यास मदत झाली.
 - १९९४ मध्ये या योजनेचा विस्तार करून १०० पेक्षा अधिक विद्यार्थी संख्या असणा-या शाळांमध्ये एक जादा वर्गखोली व एका जादा शिक्षकाच्या नेमणुकीची तरतूद करण्यात आली.
 - मुलींच्या शाळा, अनुसूचित जाती - जमाती बहुल असणा-या शाळा, ग्रामीण भाग यास प्राधान्य देण्यात आले.
 - शिक्षकभरतीत ५०% जागांवर स्त्रियांची नेमणूक करण्याचे बंधन राज्य सरकारवर घालण्यात आले. १९९४ मध्ये प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणासाठी 'जिल्हा प्राथमिक शिक्षण कार्यक्रम' (DPEP) सुरू करण्यात आला.
 - महाराष्ट्रासह सात राज्यांत हा उपक्रम सुरू झाला. प्राथमिक शाळेत मुलांची १००% उपस्थिती, विद्यार्थी गळती रोखणे, मुलींचे शिक्षण, दिव्यांगांसाठी शिक्षण, प्राथमिक शिक्षणावर संशोधन व मूल्यमापन, पर्यायी शिक्षण, समाजजागृती इत्यादी उपक्रमांचा समावेश यात होता.
 - विद्यार्थ्यांचे योग्य पोषण व्हावे म्हणून १९९५ मध्ये 'मध्यान्ह भोजन योजना' सुरू करण्यात आली.